

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

نقش فرهنگ و دانش بومی در حفاظت از تنوع زیستی

مهسا رسایی *

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته گیاهان دارویی و صنعتی، علوم و مهندسی مرتع، دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، دانشگاه فردوسی
مشهد

* نویسنده مسئول: m.rasaei@mail.um.ac.ir

چکیده

امروزه به دلایل مختلفی تنوع زیستی در معرض خطر قرار گرفته است. برای متوقف کردن آن می توان با استفاده از فرهنگ، مردم بومی را در امر حفاظت مشارکت داد. برای فهم بهتر این موضوع، با استفاده از روش کتابخانه‌ای به مرور تعدادی از مقالات پرداخته شده است. اگرچه ممکن است بعضی از ارزش‌های فرهنگی با دانش مدرن تطابق نداشته باشد اما برای حفاظت از طبیعت راهی به جز برقراری ارتباط پایدار با جوامع بومی و محلی وجود ندارد.

واژگان کلیدی: فرهنگ، حفاظت، مردم بومی، تنوع زیستی

مقدمه

امروزه بسیاری از نقاط دنیا با مشکلات محیط زیستی زیادی همانند تخریب مراتع، جنگل زدایی و برداشت بی‌رویه گیاهان مواجه هستند که همه‌ی موارد فوق منجر به کاهش و نابودی تنوع زیستی می‌شود (سواری، ۱۴۰۱) (نصرنیا و اسماعیلی، ۱۳۸۷) (رستمی - هیر، ۱۳۹۸). این امر نه تنها سلامت انسان را به خطر می‌اندازد بلکه به اکوسیستم‌ها نیز صدمه ی جدی وارد می‌کند. بالا بودن تنوع زیستی در یک اکوسیستم به معنای سالم بودن آن و فراهم کردن خدمات فراوانی از جمله تعدیل آب و هوا، بازیافت زباله‌های آلی و کاهش اثرات آلاینده‌های موجود در هوا است (Jowkar et al., 2016). علاوه بر آن، تمام موجودات زنده دارای ارزش ذاتی و زیبایی شناختی هستند که باید مورد توجه قرارگیرد. بسیاری از مردم برای دور بودن از آلودگی هوا و بدست آوردن آرامش بیشتر، از

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

شهرهای خود فاصله می‌گیرند تا به تماشای طبیعت بروند (Alho, 2008). بنابراین باتوجه به تمام مزیت‌های اشاره شده، نیاز است تا از گونه‌های گیاهی و جانوری محافظت شود. یکی از شیوه‌هایی که می‌تواند در امر حفاظت نقش بسزایی داشته باشد، فرهنگ است. در حقیقت فرهنگ به نوع زیستن مردم، نگرش و ارزش‌های زندگی اطلاق می‌شود. فرهنگ شامل بخش‌های مختلفی است که دین جزئی از آن می‌باشد (Edara, 2017). در ادیان بزرگ الهی به صورت‌های متفاوتی تاکید بر امر حفاظت شده است (معلم بنهنگی و همکاران، ۱۳۹۴). از جوانب دیگر فرهنگ، دانش بومی می‌باشد که تنوع زیادی دارد (Bruchac, 2014). در این مقاله به منظور پی بردن به جایگاه فرهنگ در حفاظت از تنوع زیستی و منابع طبیعی، به تعدادی از آداب و رسوم مردم بومی اشاره شده است.

مواد و روش‌ها

باتوجه به نظری بودن موضوع پژوهش، روش گردآوری مطالب براساس جستجو در موتورهای جستجوگر نظیر Google Scholar و Elsevier و سایت‌های معتبر فارسی بوده است.

نتایج

براساس جستجو در مقالات متعدد، می‌توان روش‌های توجه به تنوع زیستی را به سه دسته تقسیم نمود:

مراقبت از درختان جنگل

در ایالت اوتاراکنده^۱ درهیمالیا مرکزی، وقتی مردم به کوه‌ها صعود کنند، به نشانه‌ی شکر گذاری، شاخه‌ای از گیاه *kathburiya* را در بالای کوه می‌کارند. این عمل باعث احیای جنگل‌های آن منطقه می‌شود (Negi, 2010). در کوه‌های اوسامبارا^۲ شرقی در تانزانیا، تعدادی درخت مقدس وجود دارد که به هیچ عنوان نباید قطع شود. فردی که از این قانون پیروی نکند، باید به ازای آن یک گوسفند یا خروس قربانی کند (Kajembe et al., 2003). مردم در شهرستان درانگ^۳ باور دارند که اگر در فال کسی مشخص شود که برای او حادثه‌ی ناگواری رخ می‌دهد، آن شخص باید برای دفع بلا به کوه برود و یک درخت را انتخاب کند و به آن گره‌ای ببندد. بعد از آن هیچ فردی حق ندارد که آن درخت را قطع کند. در نتیجه از قطع تعداد بیشماری از درختان جلوگیری می‌شود (Wang et al., 2022).

جلوگیری از استفاده‌ی بیش از حد از گیاهان علفی

¹ Uttarakhand

² Usambara

³ Derong

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

در منطقه‌ی کوه‌های اوسامبارا شرقی در تانزانیا، برای حفاظت از گیاهان دارویی، مردم بومی تاکید دارند که باید آن‌ها را در جهت خاصی (فقط برگ‌هایی که در جهت نور خورشید هستند) جمع آوری کنند. همچنین سدی بین قله موینگا⁴ و اوکیندو⁵ در منطقه حفاظت‌شده جنگل ملینگا⁶ وجود دارد که جمع‌آوری گیاهان آن ناحیه به طبیبان سنتی اختصاص یافته‌است. بنابراین از برداشت بی رویه توسط عموم مردم ممانعت می‌شود (Kajembe et al., 2003). در روستای مارتولی⁷ نیز برای جمع‌آوری گیاه برهماکامال⁸ از مراتع آلپ، دو نفر بعد از انجام مراسم خاص به مراتع آلپ می‌روند و شروع به جمع‌آوری می‌کنند. زمان برداشت گیاه فقط بعد از بذردهی می‌باشد یعنی در هنگامیکه کمترین صدمه به گیاه وارد می‌شود (Negi, 2010). مردم روستایی در شهرستان دونگلنگ⁹ هیچ وقت گیاهان دارویی را که دارای ریشه عمیق هستند، از زمین برداشت نمی‌کنند چون ایمان دارند که ریشه‌هایی که به مقدار زیادی داخل خاک فرورفتند، حالا بخشی از اندام داخلی کوه شده‌اند و جدا کردن آن‌ها از درون خاک، نفرین خدایان را در پی دارد (Wang et al., 2022).

مراقبت از زیستگاه

تبتی‌های مومن اگر بیشتر از آنچه که نیاز دارند، بدست بیاورند آن را به معابد می‌بخشند. بنابراین در استفاده از زمین و منابع طبیعی اعتدال را رعایت می‌کنند و بیش از اندازه برداشت نمی‌کنند (Wang et al., 2022). دامداران در مراتع آلپ، برای چرای دام قبل از اینکه علوفه‌های یک مرتع به طور کامل مصرف شود، دام‌های خود را به منطقه‌ی دیگر می‌برند و با این کار نه تنها مرتع حفظ می‌گردد، بلکه احتمال جستجوی علوفه مرغوب‌تر نیز افزایش می‌یابد (Negi, 2010). در بعضی از مناطق دنیا، بعد از اینکه چندسالی از یک زمین استفاده کردند، به آن استراحت می‌دهند و در این مدت استراحت، گیاهانی را که می‌تواند به حاصلخیزی خاک کمک کند، در زمین می‌کارند (Mekonen, 2017).

مراقبت از حیوانات

مردم منطقه‌ی کوه‌های اوسامبارا شرقی در تانزانیا عقیده دارند که اگر گوشت بعضی از حیوانات خورده شود، به بیماری خاصی مبتلا می‌شوند (Kajembe et al., 2003). بوداییان تبتی در زندگی خود هیچ حیوانی را نمی‌کشند چون باور دارند که اگر آن‌ها را نابود کنند، برای یکی از اعضای خانواده یا دوستانشان مشکلی حادثه‌ای رخ می‌دهد. آن‌ها کشتن یک حشره با کشتن یک گاو میش را برابر می‌دانند. اگر هم مجبور به خوردن گوشت حیوان باشند، ترجیح می‌دهند از حیوانی استفاده کنند که با کشتن تعداد کمتر، در وعده

⁴ Muinga

⁵ Ukindo

⁶ Mlinga

⁷ Martoli

⁸ brahmakamal

⁹ Donglang

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

های غذایی بیشتری بهره ببرند. همچنین ماهیگیری نمی‌کنند چون عقیده دارند که ماهی‌ها مظلوم‌ترین موجودات هستند و به هنگام آسیب دیدن، قادر به ایجاد هیچ صدایی نمی‌باشند. یکی دیگر از خصوصیات منحصر به فرد مردم تبت این است که در هنگام بارندگی کمتر رانندگی می‌کنند زیرا احتمال عبور ماشین بر روی حشرات و حیوانات ریز جثه در کنار خیابان آسان‌تر خواهد شد. (Wang et al., 2022).

دانش اکولوژیکی سنتی (TEK)

در سال ۱۹۹۲ در کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه (UNCED¹⁰) اصطلاح دانش اکولوژیکی سنتی (TEK¹¹) مطرح شد. TEK به مجموعه دانشی گفته می‌شود که درباره تعاملات مردم با یکدیگر، محیط و حیوانات است و توسط خود افراد محلی بواسطه‌ی مشاهدات و تجربه‌هایی که کسب کرده‌اند، ایجاد شده و در طی زمان تکامل یافته و با محیط سازگاری پیدا کرده‌است (Mekonen, 2017).

دانش اکولوژیکی سنتی از چند جنبه حائز اهمیت می‌باشد (Mekonen, 2017):

- ۱- در مدیریت و برنامه ریزی‌های طولانی مدت از اکوسیستم می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.
 - ۲- دانش اکولوژیکی سنتی به حفظ تنوع زیستی کمک می‌نماید. درحقیقت فرهنگی که در میان مردم بومی وجود دارد، جلوه‌ای از اخلاق زیست محیطی را ارائه می‌کند که به حفظ تنوع زیستی منجر می‌شود.
 - ۳- در ایجاد توسعه پایدار نقش مثبتی را ایفا می‌کند.
- باوجود مطالب گفته شده، چالش‌هایی نیز در مسیر بهره‌گیری از دانش بومی وجود دارد که در ادامه به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌گردد.
- ۱- با توجه به پدیده جهانی شدن ارزش‌های فرهنگی در حال نابودی هستند (Infield et al., 2018). بنابراین باید قبل از اینکه دانش بومی به طور کامل محو شود، آن‌ها را کشف کرد و ثبت نمود.
 - ۲- مردم محلی به راحتی اطلاعات خود را در اختیار پژوهشگران قرار نمی‌دهند. حتی در صورت بروز هم شاید تفسیر آن‌ها به زبان دیگر دشوار باشد (Infield et al., 2018). بنابراین نیاز است تا به صورت دقیق بر روی نحوه‌ی ارتباطات با جوامع محلی تمرکز شود تا بتوان به درستی برای ایجاد رویکردهای حفاظتی مبنی بر ارزش‌های فرهنگی برنامه ریزی کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

¹⁰ United Nations Conference on Environment and Development

¹¹ Traditional Ecological Knowledge

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

امروزه با نابودی اکوسیستم‌ها، تنوع زیستی نیز در معرض خطر قرار گرفته است. یکی از راه‌هایی که می‌تواند از ادامه‌ی این فرآیند جلوگیری کند، بهره بردن از دانش بومی و فرهنگ می‌باشد که از زمان‌های قدیم در میان قوم‌ها و ادیان مختلف وجود داشته است. با مرور مقالات مشخص شد که مردم براساس عقاید و باورهایی که از نسل پیشین خود به ارث برده‌اند، از زیستگاه‌ها، گیاهان و حیوانات محافظت می‌کنند. اخیراً با مطرح شدن دانش اکولوژیکی سنتی اهمیت این موضوع افزایش پیدا کرده است. با این حال به دلیل پدیده جهانی شدن و یا فاصله گرفتن دانشمندان از جوامع بومی، هنوز ارتباط پایدار و مستحکمی بین دانش بومی و دانش مدرن ایجاد نشده است. شاید یکی از دلایل این باشد که برخی از آداب و رسوم مردم بومی با واقعیت تطابق ندارد اما نباید فراموش کرد که برای حفاظت از طبیعت و تنوع زیستی، مشارکت اکثر مردم الزامی است و این امر جز با برقراری ارتباط درست با مردم و شناخت صحیح از نگرش و باورهای آن‌ها تحقق نمی‌یابد.

منابع

- Alho, C. J. R. (2008). The value of biodiversity. *Brazilian Journal of Biology*, 68, 1115-1118.
- Bruchac, M. (2014). Indigenous Knowledge and Traditional Knowledge. In Encyclopedia of Global Archaeology. Claire Smith, ed., chapter 10, pp. 3814-3824
- Edara, I. R. (2017). Religion: a subset of culture and an expression of spirituality. *Advances in Anthropology*, 7(04): 273-288
- Infield, M., Entwistle, A., Anthem, H., Mugisha, A., & Phillips, K. (2018). Reflections on cultural values approaches to conservation: lessons from 20 years of implementation. *Oryx*, 52(2): 220-230.
- Jowkar, H., Ostrowski, S., Tahbaz, M., & Zahler, P. (2016). The conservation of biodiversity in Iran: threats, challenges and hopes. *Iranian Studies*, 49(6): 1065-1077.
- Kajembe, G., Luoga, E., Kijazi, M., & Mwaipopo, C. (2003). The role of traditional institutions in the conservation of forest resources in East Usambara, Tanzania. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 10(2): 101-107.
- Mekonen, S. (2017). Roles of traditional ecological knowledge for biodiversity conservation. *Journal of Natural Sciences Research*, 7(15): 21-27.
- Negi, C. S. (2010). Traditional culture and biodiversity conservation: Examples from Uttarakhand, Central Himalaya. *Mountain Research and Development*, 30(3): 259-265.
- Wang, J., Seyler, B. C., Phuntsok, T. S., Lu, Y., & Tsomo, L. (2022). Traditional beliefs, culture, and local biodiversity protection: An ethnographic study in the Shaluli Mountains Region, Sichuan Province, China. *Journal for Nature Conservation*, 68, 126213. doi: [10.1016/j.jnc.2022.126213](https://doi.org/10.1016/j.jnc.2022.126213)

رستمی‌هیر، م. ۱۳۹۸. تخریب منابع طبیعی با برداشت بی رویه گیاهان دارویی. اولین کنفرانس بین‌المللی و چهارمین کنفرانس ملی صیانت از

منابع طبیعی و محیط زیست، صفحات ۷-۱

سواری، م. ۱۴۰۱. نقش سرمایه اجتماعی بر رفتار حفاظت از مرتع در میان دامداران منطقه سارال در استان کردستان. نشریه محیط زیست

طبیعی، دوره ۷۵، شماره ۴، صفحات ۶۲۸-۶۴۱

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

معلم بنهنگی، ف.، خرم‌دل، س.، قلیزادگان احسان آباد، ع. ۱۳۹۴. بررسی دیدگاه‌های ادیان مختلف در حفاظت از محیط زیست. اولین همایش

ملی رهیافت‌های علوم کشاورزی در پرتو قرآن، صفحات ۳۵۱-۳۴۶

نصرنیا، ف.، اسماعیلی، ع. ۱۳۸۷. بررسی جنگل زدایی در ایران و کشورهای همسایه: کاربرد مدل کوزنتس. اقتصاد کشاورزی، جلد ۳، شماره

۱، صفحات ۱۷-۳۱

The role of indigenous culture and knowledge in protecting biodiversity

Abstract

These days, biodiversity is endangered for various reasons. To stop it, we can involve indigenous people in conservation by using culture. In order to better understand this issue, a number of articles have been reviewed using the library method. Although some cultural values may not match with modern knowledge, there is no way to protect nature except to establish a stable relationship with native and local communities.

Keywords: culture; protect; native people; biodiversity